

STATUL DE DREPT, FILOSOFIA ȘI PANDEMIA

Lect. univ. dr. Mădălin-Savu Ticu

Lect. univ. dr. Matei Diaconu¹

Résumé

Dans notre dernière année de vie nous avons tous vécu et connu très clairement les différents problèmes (séquentiels) rencontrés dans nos états de droit pendant la pandémie, ainsi que les potentielles solutions juridiques. Notre communication va toutefois dans une direction différente: une approche intégrative, nous conduisant à la source historico-philosophique du concept de l'État de droit et de sa nécessité. Parce que le Congrès est consacré aux transformations que traversent l'État de droit sous l'impulsion de la pandémie, il faut avant tout voir: Que signifie l'État de droit?; A quoi sert son existence?; S'il traverse une crise ou s'il se trouve dans un état de siège?; Quelles seraient les solutions pour s'adapter aux nouvelles réalités?

Notre approche essaye de crayonner la typologie de l'État de droit tant que historiquement, aussi que conceptuel, vue comme un moment de l'histoire de la philosophie du droit qui sera puis expliqué comme incarnation dans les démocraties constitutionnelles actuelles, mais aussi en tant que défis pour une crise actuelle de l'humanité qui n'est seulement une crise médicale (avec des profondes conséquences économiques), mais également une crise spirituelle, qui cherche à rétablir les valeurs profondes de l'humanité: la dignité humaine, la coexistence des libertés, l'acceptation de l'autrui dans une société inclusive, la solidarité, l'empathie etc.

Mots-clefs: État de droit, démocratie, libéralisme, philosophie du droit, philosophie politique, crise, pandémie, dignité humaine, liberté, Union Européenne.

1. Prolegomene

Ne-am putea întreba, pe bună dreptate, ce au în comun cele trei noțiuni – statul de drept, filosofia și pandemia – și de unde răzbate fundamentarea temei pe care o vom prezenta în cele ce urmează? La prima vedere și sub impulsul unei mistificări, am fi tentați să afirmăm că este vorba despre trei noțiuni disparate, fiecare dintre ele aparținând unui alt domeniu: cel juridic, cel destinat filosofiei/filosofării și cel medical.

De la abstracțiunea ideii – dată de filosofie – către concretețea actului sanitar și a politicilor medicale și până la necesitatea normativismului juridic, pare să fie un drum sinuos, fără prea mari conexiuni și interdependențe, și în mod simplist/simplificator atașat imaginii unui puzzle ale cărui piese nu se potrivesc.

Vom încerca să ridicăm „vălul ignoranței”² și să transformăm potențialul răspuns simplificator și mistificator într-o certitudine ce ține de esența acestor trei

¹ Autorii sunt cadre didactice ale Facultății de Drept din cadrul Universității din Craiova, România.

² Expresie folosită de John Rawls, filosof liberalist contemporan, și explicată în lucrarea *A theory of justice*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London, England, 2005, pag. 136-142.

domenii socio-umane fundamentale: omul. În ambele sale ipostaze: cea de persoană³ fizică/juridică, trăitoare în sfera valorilor dreptului privat al cărui corolar îl constituie poziția de egalitate juridică în care se află părțile; cea de cetățean, supus valorilor dreptului public și fiind angrenat în mecanismul social mai degrabă ca relație decât ca individualitate. Omul, în ipostaza sa de origine, de fundament, dar și de finalitate a oricărui tip de sistem social de gândire, plecând pe firul celor patru întrebări kantiene, tulburătoare prin simplitate și profunde prin adresabilitate: 1. Ce pot să știu?; 2. Ce trebuie să fac?; 3. Ce pot să sper?; 4. Ce este omul?, și care definesc întregul domeniu al filosofiei ca gândire care se produce, care este activă, dar care are un sens profund antropologic și antropocentric. Valoarea întrebărilor kantiene nu rezidă în potențialele (și multiplele) răspunsuri ce pot fi acordate, ci în întrebările însele, care pun în centrul lor omul, ca ființă rațională și socială.

Iată deci liantul demersului nostru – omul – în triplă ipostază: ca ființare materială și beneficiar al dreptului la sănătate⁴ consacrat de Constituția României; ca ființă rațională și interogativă aplecată serios, prin demersul filosofic, către cunoașterea de sine; ca existență juridică – *homo juridicus* – inevitabil supusă regulilor dreptului pozitiv, derivate din traiul în societate, în calitate de *zoon politikon*⁵.

Provocările cu care se confruntă statul de drept în contextul actualei pandemii nu sunt doar unele legaliste și profund pozitiviste (în încercarea de a genera norme juridice apte să sprijine realizarea interesului general de ocrotire a sănătății populației), ci și unele conceptuale, derivate din nevoia de a concilia interesul particular (regăsit în drepturile și libertățile omului) cu interesul public, social, conferit de statutul de cetățean pe care îl avem fiecare dintre noi. Tocmai de aceea, pentru a ajunge la un just echilibru între interesele particularilor și interesul general, este nevoie ca soluțiile cu care vine dreptul pozitiv în contextul epidemiologic actual să fie interpretate în cheia oferită de filosofia dreptului și de filosofia politică. Altfel, dreptul rămâne „literă moartă” și se îndepărtează de propria sa raționalitate.

Iată de ce vom încerca, prin demersul nostru, să creionăm tipologia statului de drept atât din punct de vedere al întemeierii sale istorice, cât și al celei conceptuale,

³ Cuvântul *persona* (*per sonare*) desemna inițial o mască (*personatus* însemnând mascat, costumat, lb. latină) pe care, atât la romani, cât și la greci, actorul o purta pentru a-și recita rolul său pe scenă. El evidențiază deopotrivă valoarea redusă a sinelui individual, smuls din construcția social-comunitară și însemnând, pe filiera limbii franceze, *nimeni-ul*, *nimic-ul* (cuvântul *personne*, lb. franceză).

⁴ Garantat la nivel constituțional prin prevederile art. 34 alin. (1) potrivit căruia „Dreptul la ocrotirea sănătății este garantat”, precum și prin textul art. 22 alin. (1) – „Dreptul la viață, precum și dreptul la integritate fizică și psihică ale persoanei sunt garantate”.

⁵ Conform lui Aristotel, în lucrarea *Politica*, acesta vorbește despre om în calitate sa de *zoon politikon*, adică o ființă/un animal social, a cărui existență nu se poate desfășura decât în cadrul polisului – cetatea greacă antică.

ca moment în istoria filosofiei dreptului, urmând apoi să arătăm evoluția conceptului în devenirea sa, modul cum ni se înfățișează în democrațiile constituționale actuale și, mai ales, provocările cărora statul de drept trebuie să le facă față în actuala criză a umanității, care nu este doar una medicală (și cu profunde consecințe economice), ci și una spirituală, de căutare și regăsire a valorilor profunde pe care se întemeiază umanitatea: coexistența libertăților, acceptarea existenței celuilalt într-o societate incluzivă, solidaritatea, empatia, sprijinul reciproc, conștiința apartenenței la societate etc.

Despre statul de drept – istoricitate și concept

Înainte de toate, trebuie să facem o așezare terminologică a celor trei noțiuni cu care vom opera și să arătăm că sursa etimologică a conceptelor de filosofie și de pandemie este una greacă.

Astfel, pandemia presupune o epidemie extinsă asupra „întregului popor”⁶, asupra unor teritorii întinse, a unor întregi țări sau chiar pe mai multe continente. Istoria umanității a cunoscut mai multe perioade pandemice⁷, cu milioane și zeci de milioane de morți sau de bolnavi.

De cealaltă parte, filosofia are și ea rădăcinile (nu doar etimologice) în spațiul de gândire grecesc, cu sensul profund de „iubire de înțelepciune”⁸. Și nu este de mirare că mult timp, încă de pe vremea lui Aristotel și până spre secolul al XIX-lea, conceptul de „filosofie naturală” cuprindea și medicina, pe lângă astronomie și fizică.

Deopotrivă, dacă ar fi să încercăm stabilirea unei (co)relații între drept și filosofie, am putea urma sistemul științelor imaginat de Hegel în lucrarea *Enciclopedia științelor filosofice* din anul 1817 sau, și mai clar, ideile de forță enunțate în *Principii de filozofie a dreptului*⁹, acolo unde afirma: „Ceea ce este rațional, este cu adevărat; iar ceea ce este cu adevărat este rațional” sau, și mai elocvent, „Știința dreptului este o parte a filozofiei”¹⁰. Desigur, Hegel se putea înșela atunci când insera știința dreptului în rândul filosofiei văzută ca știință a universalului, dar în egală măsură integratoare tocmai prin raționalitatea sa, însă spiritul analitic nu ne lasă să

⁶ Termenul provine din limba greacă, acolo unde πᾶν (*pan*) înseamnă "tot", iar δῆμος (*demos*) înseamnă "popor".

⁷ Amintim aici: prima mare pandemie de ciumă din perioada împăratului Iustinian, care s-a prelungit mult în timp, preț de două secole (541-542 d. Hr. – 750 d. Hr.); a doua pandemie de ciumă, care a presupus perioada 1346-1353 (Moartea neagră) dar și Marea ciumă din Londra (1665-1666); pandemia de holeră din perioada 1899-1923; gripa spaniolă de la sfârșitul Primului Război Mondial (1918-1919); gripa de tip A (H1N1) izbucnită în anul 2009 în Mexic etc.

⁸ Termen provenit din greaca veche – φιλοσοφία (*philosophia*).

⁹ Datând din anul 1821.

¹⁰ Hegel G.W.F., *Principiile filozofiei dreptului*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1969, pag. 22.

nu observăm că *“Filosofia este în mod constant prezentă în drept”*¹¹, poate cu mult mai mult decât este dreptul prezent în filosofie.

Pentru a ajunge la întemeierea istorică a conceptului de stat de drept, trebuie să ne apropiem de filosofia juridică kantiană¹², care sesizează că „Cea mai mare problemă pe care natura o impune genului uman spre dezlegare este înfăptuirea unei societăți civile menite să administreze în mod general dreptul. Numai în societate și anume într-o societate unde domnește cea mai mare libertate, deci un antagonism general al membrilor ei, și totuși, cea mai exactă determinare și asigurare a limitelor acestei libertăți pentru ca să poată exista cu libertatea altora, poate fi atinsă în omenire suprema intenție a naturii, adică dezvoltarea tuturor dispozițiilor sale; astfel suprema sarcină pe care natura i-o impune omului trebuie să fie o societate în care libertatea se combină, prin legi exterioare, în cel mai înalt grad posibil cu forța abstractă, adică o constituție civilă perfect justă”¹³.

Iată că, în opinia lui Kant, provocarea majoră lansată umanității este găsirea unei soluții contractualiste de a întemeia societatea civilă¹⁴, ghidată după normele juridice, și care să poată astfel conduce la domnia libertății, asigurată prin domnia dreptului: „Dreptul este ansamblul condițiilor prin intermediul cărora arbitrul unuia poate să se acorde cu arbitrul celuilalt, urmând o lege generală de libertate”¹⁵.

De altfel, conceptul statului de drept – chiar dacă nu sub forma sa de *Rechtsstaat* – apare tot în opera kantiană, acolo unde întâlnim puse față în față două noțiuni: cea de stat existent (*Staat*) și cea de stat constituțional (*Republik*), cel din urmă menit să garanteze fericirea generală și protecția drepturilor și a libertăților fundamentale prin intermediul unei constituții morale asupra căreia poporul însuși a convenit. Accesul la justiție, libertățile civile și politice la care au dreptul, fac din protecția cetățenilor punctul central al unui asemenea stat, în care legea și dreptul îi protejează pe aceștia împotriva exercitării arbitrare și discreționare a puterii de către autorități. Practic, statul de drept (*Rechtsstaat*) este opusul statului totalitar (*Obrigkeitsstaat* sau *Nichtrechtsstaat*) și al lui *Unrechtsstaat* (statului neconstituțional)¹⁶.

¹¹ Atias Ch., *Philosophie du droit*, P.U.F., Paris, 1999, pag. 4.

¹² Pentru mai multe detalii asupra gândirii juridice kantiene, a se vedea pe larg Nicolae Popa, Ion Dogaru, Gheorghe Dănișor, Dan Claudiu Dănișor, *Filosofia dreptului. Marile curente*, ed. C.H. Beck, București, 2010, ediția a III-a, pag. 210-218.

¹³ Apud M. Furst, J. Trinks, *Manual de filosofie*, București, Ed. Humanitas, 1997, pag. 233.

¹⁴ I. Kant, *Vers la paix perpétuelle; Que signifie s'orienter dans la pensée; Qu'est-ce que les Lumières et autres textes*, Ed. GF Flammarion, Paris, 2006.

¹⁵ I. Kant, *Éléments métaphysiques de la doctrine du droit* (prima parte din *Métaphysique des mœurs*), apud Nicolae Popa, Ion Dogaru, Gheorghe Dănișor, Dan Claudiu Dănișor, *Filosofia dreptului. Marile curente*, ed. C.H. Beck, București, 2010, ediția a III-a, pag. 211.

¹⁶ *The Legal Doctrines of the Rule of Law and the Legal State (Rechtsstaat)*. Editors: Silkenat, James R., Hickey Jr., James E., Barenboim, Peter D. (Eds.), Springer, 2014.

Conceptul în sine a apărut în secolele XVII-XVIII, ca urmare a revoluțiilor îndreptate împotriva feudalismului, din dorința de a proclama, ocroti și garanta juridic drepturile și libertățile omului și cetățeanului, luptând împotriva totalitarismelor și a absolutismului statal. Nu este un concept ușor de definit sau a cărui esență să fie surprinsă prea simplu, tocmai pentru că se mulează pe specificul diferitelor particularități europene de gândire politico-juridică: „conceptul în sine este exprimat până la un punct prin sintagme precum „*rule of law*” în engleză, „*regne de la loi*” sau „*limitation des gouvernants*” în franceză și „*stato di diritto*” în italiană. Totuși, aceasta nu înseamnă că aceste concepte sunt identice din toate punctele de vedere; înseamnă doar că ideea de Rechtsstaat sau de stat de drept este înrădăcinată în toate sistemele de drept europene”¹⁷.

Aceeași fluiditate a noțiunii este surprinsă și în literatura de specialitate franceză atunci când se afirmă despre statul de drept că „Dacă expresia a trimis mai întâi la o noțiune politică, un anumit tip de stat, un mod particular de organizare politică a cărui finalitate este partajarea egală a libertăților între membrii colectivității, ea trimite astăzi, în anumite sisteme juridice, la o noțiune de drept pozitiv”¹⁸. Iată deci că dificultatea surprinderii și înțelegerii acestui concept ține de complexitatea sa și de faptul că are în egală măsură legătură cu dreptul, cu știința politică, cu filosofia juridică și cu întemeierea constituțională a statului.

Deși conceptualizarea noțiunii îmbracă forme diferite în constituțiile europene actuale, în preambulul Convenției europene a drepturilor omului, în tratatul de instituire a Uniunii Europene, sintagma „*stat de drept*” este larg răspândită¹⁹ și se află într-o strânsă legătură cu un alt concept-cheie, acela de democrație. În dreptul constituțional german actual²⁰, principiul statului de drept apare ca un fascicul de sub-principii, scrise sau nu, la rândul lor împărțite în reguli mai particulare: „principiul preeminenței constituției și a garanției sale jurisdicționale, supunerea administrației și a justiției în fața legii și a dreptului, rezerva legii care interzice executivului să acționeze fără o bază legislativă suficientă, principiul aplicării imediate a drepturilor fundamentale, separarea puterilor, securitatea juridică (și corolarele sale: precizie și claritate a normelor, protecția încrederii legitime, principiul neretroactivității), răspunderea puterii publice, principiul proporționalității, dreptul la recurs și garanțiile procedurale”²¹. Iată doar câteva dintre multiplele ipostaze care dau conformația acestei noțiuni-umbrelă care este statul de drept.

¹⁷ Loammi C. Blaau, *The Rechtsstaat idea compared with the rule of law as a paradigm for protecting rights*, pag. 76, accesibil la următorul link: <https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/soaf107&div=18&id=&page=>, site consultat la data de 04.05.2021.

¹⁸ Olivier Jouanjan, *État de droit*, în lucrarea colectivă *Dictionnaire de la culture juridique*, coordonată de Denis Alland și de Stéphane Rials, Quadrige/Lamy-Puf, Paris, 2003, pag. 649.

¹⁹ *Ibidem*, pag. 649.

²⁰ K. Sobota, *Das Prinzip Rechtsstaat*, Tübingen, Mohr, 1997.

²¹ Olivier Jouanjan, *op.cit.*, pag. 650.

Sintagma presupune, totodată, existența a două sensuri: un sens formal, întemeiat pe noțiunile de constituționalitate și de legalitate, dar și un sens material, potrivit căruia constituția conține reguli ce corespund principiilor mai sus amintite. Din acest motiv, avem de-a face cu o noțiune plurivalentă, care merge de la o *noțiune politică descriptivă* în sensul unui anumit tip de stat, către o *noțiune de drept pozitiv*, sau către o noțiune politică normativă, în sensul ei de finalitate, de ideal spre care se merge și anume *ideea de stat*²². Această plurivalență a sensurilor precum și conținutul efectiv, juridicizat, al acestui concept îl fac să devină o noțiune simbolică, puternică și totodată atacabilă din punct de vedere semantic de doctrina anti-liberală.

Încadrarea și limitarea puterilor statului de către drept²³ aduce cu sine de fapt recunoașterea principiului drepturilor și libertăților naturale ale ființei umane²⁴, care sunt recunoscute la nivelul construcției artificiale a statului și sunt protejate tocmai prin intermediul mecanismului juridic (de data aceasta în sensul său de drept pozitiv).

Concept esențialmente liberal, ale cărui începuturi, deși într-o formă incipientă, le regăsim în operele lui Hobbes²⁵ și Rousseau²⁶, iar, mai târziu, mai ales în opera lui Immanuel Kant, desăvârșită de gânditorii²⁷ germani din prima jumătate a secolului al XIX-lea, statul de drept are ca scop „protecția libertății și a proprietății individuale. Formula sa instituțională ține în întregime de principiul numit al rezervei legii: Statul nu poate interveni în sfera libertății și a proprietății indivizilor decât în virtutea unei reguli universale, potrivit principiului concilierii raționale a liberului-arbitru individual și adoptat cu consimțământul reprezentării”²⁸.

Sau, și mai sintetic, folosind chiar cuvintele lui Kant – „acționează exterior în așa fel încât întrebuițarea liberă a liberului tău arbitru să poată coexista cu libertatea tuturor, conform unei legi universale”²⁹.

²² *Ibidem*, pag. 650.

²³ Potrivit expresiei lui Jaques Chevallier.

²⁴ Pentru detalii asupra *Școlii dreptului natural* (Grotius, Pufendorf și Montesquieu), a se vedea pe larg Nicolae Popa, Ion Dogaru, Gheorghe Dănișor, Dan Claudiu Dănișor, *Filosofia dreptului. Marile curente*, ed. C.H. Beck, București, 2010, ediția a III-a, pag. 103-129.

²⁵ Pentru detalii a se vedea *Hobbes's liberal absolutism*, în lucrarea lui Dick Howard, *The primacy of the political: a history of political thought from the Greeks to the French and American revolutions*, ed. Columbia University Press, 2010, pag. 210-227.

²⁶ Pentru detalii a se vedea *Rousseau's defensive republicanism* în Dick Howard, *op.cit.*, pag. 245-269, referitoare la concepția lui Rousseau.

²⁷ Îi avem aici în vedere pe: Johann Christian von Aretin, Karl von Rotteck, Carl Theodor Welcker, Robert von Mohl.

²⁸ Olivier Jouanjan, *op.cit.*, pag. 651.

²⁹ I. Kant, „Introducere în teoria dreptului”, în vol. *Metafizica moravurilor*, Ed. Antaios, 1999, pag. 69.

Iată deci cu câtă dificultate se lasă surprinsă noțiunea statului de drept și cât de mobilă este aceasta, mai ales în contextul democrațiilor constituționale actuale. Într-o încercare de simplificare a ei „Înțelegerea statului de drept ca ceva ce nu permite abuzul puterii statale pare mai interesantă. Într-un asemenea caz s-ar putea adăuga că statul de drept înseamnă că statul nu se poate poziționa el însuși deasupra societății și că nimeni nu poate fi mai presus de lege”³⁰, idee consacrată și de constituentul român prin textul articolului 16 alin. (2) din Constituție potrivit căruia „Nimeni nu este mai presus de lege”. Dar nu cumva Sfântul Augustin intuise deja, încă din secolul al V-lea e.n., valoarea și necesitatea justiției aplicată în stat, atunci când afirma „Fără justiție împărățiile sunt ele altceva decât mari oști de bandiți?”³¹.

Cum recunoaștem statul de drept? Trăsături, temeuri și mecanisme

Impunerea statului de drept ca principiu constitutiv al statului român, prin dispoziția art. 1 alin. (3) din Constituție are un caracter normativ³² și imperativ³³. Trebuie analizată însă consistența acestei normativități și văzut tipul de drept căruia statul de drept i se supune, calitatea acestuia, care ne conduce către ideea că „Dreptul trebuie să asigure libertatea individuală, finalitatea sa trebuie să fie garantarea demnității omului”³⁴.

Dar noțiunea în sine de demnitate a omului, deși consacrată constituțional de același articol 1 alin. (3), precum și de art. 72 alin. (1) din Codul civil – „Orice persoană are dreptul la respectarea demnității sale” – rămâne un concept ambiguu, în lipsa (măcar) a unei tentative de definiție legală³⁵.

Cu toate acestea, ea rămâne o noțiune-cheie nu doar pentru fundamentarea valorilor constituționale de tip democratic și liberal, ci și pentru întemeierea însăși a statului de drept – „Valoarea supremă, singura valoarea pe care are îndreptățire

³⁰ Dmitry Dedov, *Chapter 5 – The Rule of Law and Legal State Doctrines as a Methodology of the Philosophy of Law*, pag.61, în lucrarea *The Legal Doctrines of the Rule of Law and the Legal State (Rechtsstaat)*. Editors: Silkenat, James R., Hickey Jr., James E., Barenboim, Peter D. (Eds.), Springer, 2014

³¹ Sfântul Augustin, *De Civitate Dei*, cartea a IV-a. Pentru detalii a se vedea și Raymond Wacks, *Philosophy of Law: A Very Short Introduction*, Oxford University Press, 2014, pag. 4.

³² Dan Claudiu Dănișor, *Constituția României comentată. Titlul I. Principii generale*, E. Universul Juridic, București, 2009, pag. 38.

³³ A se vedea Decizia Curții Constituționale Române nr.169/1999, publicată în Monitorul Oficial nr.151/12 aprilie 1999.

³⁴ Dan Claudiu Dănișor, *Constituția României comentată. Titlul I. Principii generale*, E. Universul Juridic, București, 2009, pag. 39.

³⁵ Mădălin-Savu Ticu, *Demnitatea umană în contextul actual al proliferării drepturilor omului*, în volumul *Demnitatea și libertatea persoanei umane: abordare interdisciplinară*, Ed. Universitaria, Ed. Mitropolia Olteniei, Craiova, 2016, pag. 390.

să se construiască orice sistem de drept, deci orice stat de drept, este demnitatea umană, în care libertatea subzistă ca gen”³⁶.

Consistența normativă din punct de vedere formal a dreptului pe care îl întâlnim la nivelul statului de drept face ca acesta să fie public, să aibă claritate, să se bucure de completitudine (adică să fie lipsit de lacune) și să fie cert (adică să nu retroactiveze) și previzibil. Toate acestea constituie veritabile trăsături ale statului de drept³⁷.

Alături de aceste trăsături care fac ușor recunoscută existența unui stat de drept, trebuie cercetate și temeiurile acestuia, în sensul de mecanisme fundamentale pe care le folosește pentru a produce un drept care să garanteze și să ocrotească drepturile și libertățile fundamentale ale omului și ale cetățeanului. Aceste mecanisme³⁸ constau în: principiul separației puterilor în stat și în principiul ierarhiei normative, cărora li se adaugă "*Protecția juridică a drepturilor și libertăților*, cea de-a treia tehnică a statului de drept, presupune instituirea unor drepturi și libertăți cu valoare supra-legislativă și dreptul persoanelor de a se adresa unei instanțe independente pentru a fructifica prerogativa inerentă dreptului sau libertății sale"³⁹. Aceste principii, care devin mecanisme de funcționare ale statului de drept, își regăsesc temeiul în concepțiile filosofico-juridice ale lui Montesquieu și Kelsen.

Statul de drept fiind o creație doctrinară, susceptibilă de a primi mai multe interpretări și viziuni – formalistă, funcțională și materială⁴⁰ – este de înțeles de ce „Încărcătura sa simbolică face ca structura sa să devină prea fluidă, iar conținutul prea puțin determinat”⁴¹, ceea ce se poate transforma într-un mare risc, într-o slăbiciune în sine a conceptului și aceasta deoarece „Sacralizând dreptul, statul de drept nu face decât să stigmatizeze libertate”⁴².

Dar finalitatea statului de drept este tocmai realizarea în cel mai profund grad cu putință a valorilor inerente ființei umane⁴³, dintre care enumerăm: demnitatea umană, ca valoare supremă a statului de drept; egalitatea; diversitatea; pluralismul; libertatea individuală etc. Fără aceste valori în sine și fără întemeierea

³⁶ Gh. C. Mihai, Radu I. Motica, *Fundamentele dreptului. Optima justitia*, Ed. All Beck, București, 1999, pag. 84.

³⁷ Pentru detalii și delimitări constituționale, a se vedea George Gîrleșteanu, *Drept constituțional și instituții politice*, Ed. Universul juridic, București, 2012, pag. 46-48.

³⁸ Ibidem, pag. 48-53. A se vedea pe larg, pentru mai multe detalii, Dan Claudiu Dănișor, *Drept constituțional și instituții politice, Volumul I. Teoria generală*, Ed. Sitech, Craiova, 2006, pag. 186-202.

³⁹ Dan Claudiu Dănișor, *Constituția României comentată. Titlul I. Principii generale*, E. Universul Juridic, București, 2009, pag. 41.

⁴⁰ Dan Claudiu Dănișor, *Drept constituțional și instituții politice, Volumul I. Teoria generală*, Ed. Sitech, Craiova, 2006, pag. 170-174.

⁴¹ Ibidem, pag. 170.

⁴² D. C. Dănișor, *Drepturile omului și libertățile publice*, Ed. Europa, 1998, pag. 12.

⁴³ Pentru mai multe detalii a se vedea Dan Claudiu Dănișor, *Drept constituțional și instituții politice, Volumul I. Teoria generală*, Ed. Sitech, Craiova, 2006, pag. 181-185.

statului de drept pe principiile specifice democrației și liberalismului, statul de drept ar rămâne o simplă himeră. Principiile de filosofie juridică ce îl întemeiază centrează totul pe valoarea supremă a statului de drept - care este omul - aproape în sensul aristotelic al viziunii despre stat, pentru care finalitatea oricărei construcții etatice este reprezentată de ființa umană.

Criza statului de drept, revelată de pandemie?!

Problema modului de manifestare a statului de drept în contextul pandemiei se pune tocmai din perspectiva limitării unor drepturi și a unor libertăți fundamentale, în numele binelui general. Astfel, o multitudine de drepturi și de libertăți fundamentale, așa cum sunt enumerate și definite acestea în titlul al II-lea, capitolul al II-lea din Constituția României, au cunoscut atingeri, limitări, tocmai în numele ocrotirii sănătății și aceasta deoarece „*Statul este obligat să ia măsuri pentru asigurarea igienei și a sănătății publice*”, după cum prevede art. 34 alin. (2) din Constituția României.

Cum se poate însă concilia această obligație pozitivă a statului de a interveni sub forma unor prestații față de indivizi și a recunoașterii și garantării unui drept cum este cel la sănătate⁴⁴, cu restrângerea exercițiului⁴⁵ unor drepturi și a unor libertăți fundamentale⁴⁶ precum: libertatea individuală; libera circulație; viața intimă, familială și privată; inviolabilitatea domiciliului; libertatea de exprimare; dreptul la informație; dreptul la învățătură; accesul la cultură; dreptul de vot; libertatea întrunirilor; munca și protecția socială a muncii; dreptul de proprietate privată; dreptul la grevă; libertatea economică etc.? Și aceasta numai pentru a da exemplul acelor drepturi și libertăți socotite de textul constituțional ca fiind „fundamentale”, adică definitorii, de bază, *sine qua non*, nemaisocotind aici întreaga pleiadă de drepturi și de libertăți „secundare”/subsidiare pe care legislația adoptată în timpul stărilor de alertă și de urgență le-a limitat⁴⁷.

⁴⁴ Din perspectiva clasificării celor trei generații de drepturi ale omului, dreptul la sănătate face parte din cea de a doua categorie de drepturi ale omului, presupunând intervenția statului sub forma: construcției de spitale; a asigurării accesului tuturor la actul medical (tratamentul nediscriminatoriu); a pregătirii și formării corespunzătoare a cadrelor medicale; a asigurării medicamentelor necesare; a dotării cu instrumentar și aparatură medicală adecvată etc. Cu alte cuvinte se face trecerea de la *statul-minimal* al primei generații de drepturi ale omului la *statul-providență* a cărei intervenție este solicitată atunci când vorbim de cea de-a doua generație de drepturi ale omului.

⁴⁵ <https://www.presidency.ro/ro/media/comunicate-de-presa/decret-semnat-de-presedintele-romaniei-domnul-klaus-iohannis-privind-instituirea-starii-de-urgenta-pe-teritoriul-romaniei>, site consultat la data de 03.05.2021.

⁴⁶ Este vorba despre drepturile și libertățile fundamentale definite ca atare de textele articolelor 22-53 din Constituția României.

⁴⁷ Pentru detalii privind starea de alertă și starea de urgență, hotărârile, ordinele, ordonanțele militare, decretul sau măsurile luate de autorități în perioada martie 2020 - aprilie 2021, a se vedea: <https://www.mai.gov.ro/utile/>, site consultat la data de 04.05.2021.

Răspunsul strict juridic la întrebarea de mai sus, chiar dacă nemulțumitor din perspectiva limitării exercițiului unor drepturi și a unor libertăți fundamentale, se regăsește în textul articolului 53 din Constituția României, care permite restrângerea exercițiului unor drepturi sau al unor libertăți, însă în condiții stricte, prevăzute ca atare de textul fundamental: restrângerea exercițiului unor drepturi sau al unor libertăți se poate face exclusiv prin lege⁴⁸; ingerința respectivă trebuie să fie impusă de existența unor situații speciale, limitativ prevăzute de textul art. 53 alin. (1), printre care se numără și apărarea sănătății publice; restrângerea trebuie să fie necesară într-o societate democratică, adică să implice existența unei nevoi sociale imperioase⁴⁹; măsura de restrângere a exercițiului unor drepturi sau al unor libertăți trebuie să fie proporțională cu situația care a generat-o, adică ingerința să fie determinată de o măsură proporțională cu scopul legitim urmărit; aplicarea măsurii de restrângere trebuie să se facă în mod nediscriminatoriu; respectiva ingerință nu trebuie să aducă atingere existenței dreptului sau a libertății respective, cu alte cuvinte nu trebuie să le suprimă, ci doar să limiteze/suspende aplicarea lor pe durata existenței situației speciale.

Ce se întâmplă însă când aceste condiții sunt îndeplinite cumulativ? Răspunsul este unul simplu: anumite drepturi și libertăți ale cetățenilor vor fi/pot fi restrânse. Este o restrângere asumată de textul constituțional (și regăsită în cele mai multe constituții ale statelor democratice actuale), dar care nu face mai ușor de acceptat ideea în sine a limitării/diminuării unor drepturi și libertăți de către simplul cetățean care, într-o societate democratică și liberală, este obișnuit să își invoce drepturile, să militeze pentru ele, să protesteze și să se opună atunci când se simte încolțit în chingile mecanismelor legalist-constituționale. Drepturi și libertăți constituționale pe care însă acesta trebuie să le exercite „cu bună-credință”⁵⁰, fără să încalce drepturile și libertățile celorlalți⁵¹.

Pandemia, ca situație medicală de excepție, aduce însă cu sine consecințe dincolo de cele medicale: economice, sociale, juridice, ideologice etc. Ea poate fi

⁴⁸ A se vedea deciziile Curții Constituționale a României nr. 457/25 iunie 2020, nr.157/13 mai 2020, nr.152/6 mai 2020.

⁴⁹ A se vedea în acest sens cauza Handyside contra Regatului Unit, Cererea nr. 5493/72 (CEDO, 7 decembrie 1976), punctul 48.

⁵⁰ Este vorba de principiul bunei-credințe, care ne parvine pe filiera dreptului roman - *bona fides presumitur* – și care este statuat de actualul articol 14 al Codului civil astfel: «(1) Orice persoană fizică sau persoană juridică trebuie să își exercite drepturile și să își execute obligațiile civile cu bună-credință, în acord cu ordinea publică și bunele moravuri. (2) Buna-credință se prezumă până la proba contrară.» Pentru o perspectivă inedită și o analiză nu doar juridică, ci și morală, religioasă și socială, a se vedea Valerius M. Ciucă, *Bona fides într-o nouă hermeneutică*, articol accesibil la următorul link: <https://www.juridice.ro/essentials/246/bona-fides-intr-o-noua-hermeneutica>, site consultat la data de 06.05.2021.

⁵¹ Astfel cum prevede art.57 din Constituția României, privitor la exercitarea drepturilor și a libertăților.

privită din două unghiuri: din perspectiva teoriilor solidariste⁵², caz în care efectul pandemiei în sine va fi unul benefic pe termen lung din punctul de vedere al reevaluării construcțiilor sociale, juridice și politice; din punctul de vedere al teoriilor individualiste⁵³, centrând întregul demers juridico-politic și social pe o abordare etatică pragmatică, relativistă și hobbesiană⁵⁴.

Din păcate umanitatea „a avut nevoie” de o pandemie pentru a sesiza faptul că avatarul statului de drept actual se află într-o criză și că trebuie reevaluat însăși conceptul în sine, chiar și în rândul democrațiilor constituționale solide. Este continuarea crizei pe care, sub o anumită formă, au inițiat-o drepturile omului prin chiar proliferarea lor de o manieră ce a accentuat cantitatea, dar le-a diminuat substanța, calitatea.

Invocând obligația statului de a interveni și de a soluționa situația epidemiologică, statele care în mod clasic nu sunt caracterizate de conceptul de stat de drept sau în care statul de drept se manifestă sub o formă incipientă⁵⁵, au intervenit cu și mai multă autoritate în ceea ce a însemnat în ultimul an restrângerea exercițiului unor drepturi și libertăți cetățenești. Centralizarea puterii, în sensul ei clasic de risc al democrației⁵⁶ așa cum a fost imaginat de Tocqueville, și-a găsit justificarea în existența pandemiei, astfel încât intervențiile tot mai autoritare ale guvernelor au fost din ce în ce mai numeroase. Concluzia nu poate fi decât una singură: pandemia a fost benefică autoritarismului pentru că a permis, sub scuza protecției dreptului la sănătate și a necesității protejării interesului general, ingerințe care au condus la restrângerea (mai mult decât era poate necesar uneori) a unor drepturi și libertăți fundamentale.

Considerăm că după pandemie nu trebuie reevaluate doar raporturile în care se află Statul și Dreptul (cu alte cuvinte, conceptul în sine de *stat de drept*), ci Dreptul însuși trebuie să treacă printr-o reevaluare internă, nu doar din

⁵² Solidarismul contractual fiind aici punctul de plecare. Cu toate acestea, situația actuală din țara noastră dovedește o anumită fragilitate a drepturilor sociale. Pentru mai multe detalii, a se vedea Elena Mădălina Nica, *Fragilitatea drepturilor sociale în statul de drept social român actual*, în volumul *Administrația publică și protecția drepturilor cetățenești* (coordonator George Gîrleșteanu), Ed. Universul Juridic, București, 2012, pag. 71-118.

⁵³ Avem în vedere unele dintre cele mai vechi idei de sorginte individualistă atunci când ne gândim la relativismul de tip sofist.

⁵⁴ În sensul maximei *bellum omnium contra omnes* și al ideilor expuse de Thomas Hobbes în lucrarea *Leviathan*.

⁵⁵ Poate ar fi utilă pentru politicienii din asemenea state prezentarea (concentrată, dar edificatoare) a noțiunii de stat de drept astfel cum apare aceasta în lucrarea *Statul de drept. Un ghid pentru politicieni*, publicată de Institutul Raoul Wallenberg pentru Drepturile Omului și Drept Umanitar și de Institutul de la Haga pentru Internaționalizarea Dreptului, în anul 2012, accesibilă la următorul link: <https://rwi.lu.se/app/uploads/2013/04/Statul-de-Drept.pdf>, site accesat la 10 martie 2021.

⁵⁶ Celelalte două riscuri prezentate de regimurile democratice fiind atomizarea raporturilor umane și tirania majorității.

perspectiva tridimensională clasică (sociologică, normativă și axiologică)⁵⁷, ci și dintr-o perspectivă spiritualizantă, care ar presupune reevaluarea locului individualității în drept văzută mai mult decât o simplă relație cu celălalt/ceilalți. Acest lucru ar conduce la o reevaluare a raportului dintre drept și morală și la generarea unei libertăți mai mari în drept și pentru drept, idee intuită deja de Hegel atunci când afirma că „Sistemul dreptului este domeniul libertății înfăptuite, lumea spiritului produsă de el însuși ca o a doua natură”⁵⁸.

Din păcate trebuie să înțelegem și să acceptăm că dreptul nu face oamenii mai buni; el face doar posibilă viața în societate. Ruptura⁵⁹ dintre lumea morală și lumea dreptului este bine-cunoscută în opera kantiană, acolo unde lumea morală (apanajul inteligibilității) nu poate fi cunoscută, fiindă umană rămânând exclusiv cantonată în lumea fizică, exterioară și materială, capabilă să cunoască doar fenomenul (dreptul), nu și noumenul (esența), așa cum ne arată Kant în *Critica rațiunii pure*. Sau, altfel spus, „Sunt puțini oamenii care au acces la morală. Pentru cei mai mulți, dreptul este necesar și suficient”⁶⁰.

Imperativul kantian din *Critica rațiunii practice* stabilește raportul dintre individ și umanitate, trasându-i individului drumul către libertate, cu condiția să urmeze esența maximei: "acționează astfel ca să folosești umanitatea atât în persoana ta, cât și în persoana oricui altuia totdeauna în același timp ca scop, iar niciodată numai ca mijloc"⁶¹. Este o profundă întemeiere a moralității și a alterității, dar și un apel la esențializare, prin folosirea conceptului de umanitate⁶².

Omenirea trebuie să facă saltul de la maxima lui Plaut⁶³ – *Homo homini lupus est* – către maxima lui Seneca⁶⁴ – *Homo res sacra homini* – chiar dacă acest lucru presupune mult efort, dar și mai multă voință.

Justificarea necesității admiterii demnității umane ca valoare fundamentală este una nu doar la nivel simbolic, proclamativ, ci și eficient-normativistă, atunci când vorbim despre Declarația Universală a Drepturilor Omului din 1948, sau despre Constituția Republicii Federale Germania din 1949⁶⁵ care statua în art.1 că

⁵⁷ În termenii gândiți de Werner Goldschmidt care presupun existența unei «lumi legale» întemeiată pe comportamente, norme și valori. A se vedea pe larg Werner Goldschmidt, *Introducción filosófica al derecho – La teoría trialista del mundo jurídico y sus horizontes*, sexta edición, Ediciones Depalma, Buenos Aires, 1987.

⁵⁸ Hegel, *Principiile filosofiei dreptului*, Ed. IRI, 1995.

⁵⁹ Nicolae Popa, Ion Dogaru, Gheorghe Dănișor, Dan Claudiu Dănișor, *Filosofia dreptului. Marile curente*, ed. C.H. Beck, București, 2010, ediția a III-a, pag. 217.

⁶⁰ *Ibidem*, pag. 217.

⁶¹ I. Kant, *Critica rațiunii practice*, Ed. Științifică, București, 1972, pag. 47.

⁶² Mădălin-Savu Ticu, *Demnitatea umană în contextul actual al proliferării drepturilor omului*, în volumul *Demnitatea și libertatea persoanei umane: abordare interdisciplinară*, Ed. Universitaria, Ed. Mitropolia Olteniei, Craiova, 2016, pag. 388.

⁶³ "Lupus est homo homini, non homo, quom qualis sit non novit" afirma Plaut în lucrarea sa, *Asinaria*.

⁶⁴ Seneca, *Scrisori către Lucilius*.

⁶⁵ German Grundgesetz.

demnitatea umană este inviolabilă. Mai aproape de timpurile noastre întâlnim protejată demnitatea umană prin Carta drepturilor fundamentale a Uniunii Europene⁶⁶, care atât în preambulul său cât și în articolul 1 proclamă „*Demnitatea umană este inviolabilă. Aceasta trebuie respectată și protejată.*” Din acest motiv s-a afirmat în literatura de specialitate că “Această adoptare are de asemenea consecințe asupra principiului statului de drept. Dacă principiul statului de drept nu este înțeles doar formal ci și material, așa cum am văzut mai sus, atunci acesta include toate drepturile omului. Dar dacă include toate drepturile omului, atunci trebuie să conțină de asemenea primul și cel mai important dintre aceste drepturi ale omului: protecția demnității umane. Demnitatea umană nu este doar o particularitate istorică și culturală. Ea este un rezultat principal al individualismului normativ deoarece exprimă autonomia omenească de voință care este relația dintre cea de-a doua și prima dintre grijile ființelor umane. Deci dacă statul de drept este nu doar subțire ci și gros și include toate drepturile omului, trebuie în consecință să fie pe mai departe dezvoltat astfel încât să includă de asemenea protecția demnității umane”⁶⁷.

În loc de concluzii

Mecanismul statului de drept la nivelul Uniunii Europene, motiv de aprinse dezbateri și încercări de a găsi un compromis în a monitoriza statul de drept nu doar în privința aspectelor legate de accesarea și folosirea fondurilor europene (probleme de corupție și accesare neconformă a fondurilor U.E.), ci mai ales pe chestiuni substanțiale ce țin de declinul statului de drept în țări europene precum Ungaria sau Polonia⁶⁸, a fost în sfârșit adoptat la începutul anului 2021, sub denumirea de *Regim general de condiționalitate pentru protecția bugetului Uniunii*. Scopul creării unui asemenea mecanism european ar fi posibilitatea sancționării de către Uniunea Europeană a acelor state membre care se abat de la valorile fundamentale și de la principiile de bază ale statului de drept⁶⁹.

Insistențele Ungariei și Poloniei au fost în sensul în care s-a dorit revizuirea acestui mecanism mai întâi la nivelul Curții Europene de Justiție de la Luxembourg, iar abia ulterior acesta să poată fi aplicat, ceea ce ar putea dura unul

⁶⁶ 2012/C 326/02, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/PDF/?uri=CELEX:12012P/TXT&from=PT>

⁶⁷ Dietmar von der Pfordten, *Chapter 2 - On the Foundations of the Rule of Law and the Principle of the Legal State/Rechtsstaat*, pag.28, în lucrarea *The Legal Doctrines of the Rule of Law and the Legal State (Rechtsstaat)*. Editors: Silkenat, James R., Hickey Jr., James E., Barenboim, Peter D. (Eds.), Springer, 2014.

⁶⁸ A se vedea protestele organizate în ultimii ani de cetățenii maghiari sau polonezi (de exemplu, protestele de la Krakovia, din 2018, desfășurate sub motto-ul "Justiția furată").

⁶⁹ <https://www.dw.com/ro/ce-poate-face-mecanismul-ue-de-monitorizare-a-statului-de-drept/a-56449638>, site accesat la data de 3 mai 2020.

sau chiar doi ani, timp în care mecanismul în sine nu ar fi aplicabil. Ideea în sine a inițierii unui asemenea mecanism pleacă de la o inițiativă a Parlamentului European, din anul 2018, dorindu-se creare unui amplu mecanism, deopotrivă complex și eficient, ce ar fi presupus sancționarea unei plaje mari de încălcări ale statului de drept la nivelul Uniunii Europene. Ceea ce a pornit cu entuziasm a sfârșit prin a fi un compromis, astfel încât la jumătatea anului 2020, în plină pandemie, atât Parlament, cât și Comisia și statele membre au stabilit ca acest mecanism să fie limitat doar la acele nereguli care vizează accesarea și utilizarea banilor europeni, acesta devenind cu alte cuvinte un simplu mecanism anticorupție⁷⁰, chiar dacă a fost inițial gândit ca un mecanism care să presupună un dialog anual la care participă Comisia, Consiliul și Parlamentul European, împreună cu statele membre, parlamentele naționale, reprezentanții societății civile etc. și care să se finalizeze anual cu un *Raport privind statul de drept în UE*.

Rolul acestui raport anual, rezultat în urma lucrărilor desfășurate în cadrul acestui mecanism de cooperare, s-a dorit a fi acela de a identifica și preveni problemele ce pot să apară în aplicarea principiilor statului de drept, monitorizând atât aspectele pozitive cât și cele negative pe patru paliere: *sistemul judiciar; cadrul anticorupție; pluralismul mass – media; alte aspecte instituționale legate de sistemul de control și echilibru*. Aspectele semnificative ale evoluției statului de drept în statele membre U.E. au făcut obiectul primului raport publicat de Comisia Europeană la 30 septembrie 2020⁷¹, raport ce a semnalat atât standardele ridicate în materia respectării statului de drept în multe dintre statele membre ale Uniunii, dar și problemele punctuale, pentru fiecare stat în parte, și provocările contemporane. Deja începând cu anul 2021 Comisia Europeană a lansat în consultare publică, sub forma unui chestionar online⁷², aspectele privitoare la evoluția statului de drept în anul 2021.

Capitolul din *Raport* consacrat situației statului de drept în România⁷³ relevă problemele interne în domeniul sistemului judiciar⁷⁴, dificultățile legate de lupta

⁷⁰ Domeniu prioritar la nivelul Uniunii Europene, sens în care trebuie analizată și activitatea de început a nou-înființatului Parchet European, aflat în stadiul de față la nivelul de elaborare a procedurilor interne de lucru.

⁷¹ https://ec.europa.eu/romania/news/20200930_raport_statul_de_drept_2020_ro, site accesat la data de 24 aprilie 2021.

⁷² Chestionarul a putut fi completat în perioada 1 februarie - 8 martie 2021, fiind accesibil la următorul link: https://ec.europa.eu/info/policies/justice-and-fundamental-rights/upholding-rule-law/rule-law/rule-law-mechanism/2021-rule-law-report_en

⁷³ https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/ro_rol_country_chapter_ro.pdf?fbclid=IwAR3dDKuIm3EjdpAdennkXrEC0tM2S2w27eHOT9CT2p6PyozT_0WYndvikcg, site accesat la data de 21 aprilie 2021.

⁷⁴ Modificările aduse legilor justiției în perioada 2018 și 2019; percepția societății civile cu privire la independența justiției; existența secției pentru investigarea infracțiunilor din justiție; deficitul de personal etc.

anticorupție⁷⁵, aspectele legate de pluralismul mass-media⁷⁶ sau alte probleme instituționale legate de sistemul de control și echilibru, dar precizează pe alocuri și aspectele pozitive care vin în sprijinul ideii că statul de drept în România se consolidează din ce în ce mai puternic.

Un stat de drept puternic înseamnă un sistem judiciar coerent, cu norme suficient de clare și previzibile, care să acopere întreaga paletă de situații juridice, dar care să fie în egală măsură suple, maleabile. Corecta interpretare și aplicare a legislației cade în sarcina instanțelor, un rol primordial în statul de drept jucându-l judecătorul și asta deoarece „Normele juridice nu pot fi interpretate după bunul plac al unui decident politic sau administrativ, altminteri statul de drept democratic rămâne o axiomă fără niciun suport real”⁷⁷. Independența justiției – ca idee – și cea a judecătorilor – ca realizare practică – trebuie să fie una dintre garanțiile statului de drept. În acest context judecătorul Robert Spano, președintele Curții Europene a Drepturilor Omului, a oferit o imagine de ansamblu asupra activității Curții în anul 2020, a prezentat statisticile ultimului an și a concluzionat că statul de drept rămâne o noțiune golită de conținut fără existența unor judecători independenți⁷⁸: *„După cum știți, sistemul convențional nu funcționează într-un vid. Curtea este o organizație independentă, deși parte integrantă a Consiliului European, formată din 47 de state europene. În diversitatea noastră se află puterea noastră, dar în același timp trebuie să înfruntăm provocările tot mai mari. Și să fim clari, valorile convenției care stau la baza activității Consiliului European, și anume democrația, independența justiției și supremația legii, sunt tot mai mult puse sub semnul întrebării atât la nivel european, cât și la nivel global.*

Hotărârile Curții, în orice moment din istorie, vor reflecta provocările contemporane, iar Curtea trebuie să își asume această sarcină. Anul trecut și începutul acestui an nu au fost excepții. Hotărâri foarte importante au fost emise în cazurile referitoare, printre altele, la chestiuni importante legate de supremația legii, precum independența justiției, drepturile electorale, disputele interstatuale și conflicte, precum și privarea arbitrară de libertate a persoanelor politice și publice și a judecătorilor.

În timpul mandatului meu de președinte al Curții, am avut oportunitatea de a aborda în mod extrajudiciar tema crucială a independenței judiciare și a supremației legii. Așa cum

⁷⁵ Modificările Codului penal și ale Codului de procedură penală; eficacitatea derulării urmăririlor penale; problemele întâmpinate de Agenția Națională de Integritate etc.

⁷⁶ Activitatea Consiliului Național al Audiovizualului; lipsa de transparență cu privire la proprietarii mijloacelor de informare; accesul la informație care uneori este problematic; amenințările la adresa jurnaliștilor etc.

⁷⁷ Ioan Leș, *Statul de drept democratic în timpul pandemiei de COVID-19*, articol accesibil la următorul link: <https://www.universuljuridic.ro/statul-de-drept-democratic-in-timpul-pandemiei-de-covid-19/>, site accesat la data de 6 mai 2020.

⁷⁸ <https://www.juridice.ro/714896/robert-spano-presedinte-cedo-statul-de-drept-este-golit-de-continut-fara-judecatori-independenti.html>, site accesat la data de 21 aprilie 2021. Conferința poate fi urmărită la următorul link: <https://vodmanager.coe.int/cedh/webcast/cedh/2021-01-28-1/lang/1>.

am subliniat în aceste ocazii, fără judecători independenți în statele noastre membre, sistemul convenției nu poate funcționa. Într-adevăr, statul de drept este golit de conținut fără tribunale independente înglobate într-o structură democratică care protejează și păstrează drepturile fundamentale. Curtea trebuie să continue să consolideze comunitatea europeană de judecători care stau la baza implementării naționale a sistemului convenției, astfel cum este prevăzut de principiul subsidiarității, înțeles în mod corect. Prin urmare, este de remarcat faptul că o serie de cereri referitoare la independența justiției au fost comunicate recent pentru observații și vor fi abordate în viitorul apropiat.” Tot Curtea Europeană a Drepturilor Omului este și cea care a statuat, prin decizia Marii Camere din 8 aprilie 2021⁷⁹, rămasă definitivă, că nu a fost încălcat dreptul la viață privată garantat de articolul 8 din Convenție atunci când în Republica Cehă copiii provenind din 6 familii, refuzând vaccinarea (obligatorie la nivelul legislației cehe) contra diferitelor boli (poliomielitei, hepatitei și tetanosului etc.), li s-a refuzat admiterea în unitățile școlare, unii părinți fiind chiar sancționați cu amendă. Dosarele sunt înregistrate pe rolul Curții Europene a Drepturilor Omului în perioada 2013-2015 și vizează mai multe situații similare, care nu au legătură cu actuala pandemie dar care, prin decizia luată de Marea Cameră cu o majoritate de 15 judecători, deschid drumul unor discuții cu privire la vaccinarea infantilă obligatorie.

Este evident că pandemia de COVID-19 a generat nevoia unor reglementări juridice rapide, în domenii sensibile ale vieții sociale și presupunând de multe ori limitarea exercițiului unor drepturi și libertăți pe anumite perioade de timp, iar „ceea ce este cert este faptul că în perioada de criză s-a creat un climat care tinde la subminarea sau fragilizarea statului de drept ori la aplicarea distorsionată a ordonanțelor militare”⁸⁰. Aceasta este criza statului de drept contemporan care, din păcate, nu datează din timpul pandemiei, ci este mai veche; pandemia nu a făcut decât să o readucă în discuție iar răspunsul autorităților europene, după cum vedem, nu se lasă așteptat, ceea ce dovedește că statul de drept însuși se află într-un moment de impas în care este necesar să se vadă care sunt temeiurile și mecanismele ce trebuie reevaluate și pe baza cărora se va face reinventarea noțiunii, atât de necesar a fi cu adevărat eficientă în societățile democratice actuale. Nu întâmplător într-o decizie a CCR s-a afirmat: „Cu toate acestea, chiar și în stare de urgență publică, principiul fundamental al statului de drept trebuie să prevaleze. Statul de drept constă în mai multe aspecte care sunt toate de importanță capitală și trebuie menținute într-un mod integral. Aceste elemente sunt principiul legalității, separarea puterilor,

⁷⁹ Pentru mai multe detalii și analize, a se vedea pe larg Marin Voicu, CEDO. *Prima decizie a Marii Camere asupra vaccinării infantile obligatorii*, <https://www.juridice.ro/essentials/4648/cedo-prima-decizie-a-marii-camere-asupra-vaccinarii-infantile-obligatorii>, site accesat la data de 18 aprilie 2021.

⁸⁰ Ioan Leș, *Statul de drept democratic în timpul pandemiei de COVID-19*, articol accesibil la următorul link: <https://www.universuljuridic.ro/statul-de-drept-democratic-in-timpul-pandemiei-de-covid-19/>, site accesat la data de 6 mai 2020.

împărțirea puterilor, drepturile omului, monopolul statului asupra forței, administrarea publică și independentă a justiției, protecția vieții private, dreptul la vot, libertatea de acces la puterea politică, participarea democratică a cetățenilor și supravegherea de către aceștia a procesului decizional, luarea deciziilor, transparența guvernării, libertatea de exprimare, asociere și întrunire, drepturile minorităților, precum și regula majorității în luarea deciziilor politice. Statul de drept înseamnă că agențiile guvernamentale trebuie să funcționeze în cadrul legii și acțiunile lor trebuie să fie supuse controlului de către instanțele independente. Securitatea juridică a persoanelor trebuie să fie garantată”⁸¹.

Pandemia și criza medicală vor trece; ce rămâne însă după acestea din punct de vedere juridic? Care va fi câștigul democrațiilor constituționale actuale în urma acestei experiențe medicale, sociale, economice, juridice, politice etc. ? Putem spera la un stat de drept mai suplu ori la o regândire a paradigmei actuale a drepturilor omului și a libertăților fundamentale ? Vom reevalua și valoriza mai puternic demnitatea umană, libertatea și egalitatea în contextul acestei crize care este una răsfântă asupra domeniului sanitar însă cu rădăcini adânci asupra spiritualității omenesti ? Spiritul legilor⁸², atât de drag lui Montesquieu, va ajunge să prevaleze asupra literei, textului și a pozitivității normative ?

Am putea concluziona împreună cu Rousseau: „Legile nu se pleacă în fața evenimentelor din cauza tăriei lor, care, în unele cazuri, le poate face primejdioase și pot pricinui prin ele însele pieirea statului. Rânduiala formalităților și îndeplinirea lentă a acestora cer un interval de timp, pe care uneori împrejurările îl refuză. Se pot înfățișa o sumă de întâmplări pe care legiuitorul nu și le-a închipuit și trebuie să ai neapărat prudența de a înțelege că nu se poate prevedea orice.

Nu trebuie să urmărești întărirea instituțiilor publice încât să nu-ți rămână nici puțința de a le întrerupe efectul. Chiar și Sparta și-a lăsat legile să doarmă.

Numai primejdiile cele mai mari pot egala și întrece primejdia tulburării ordinii legale și nu trebuie blocată vreodată puterea sacră a legilor, cu excepția cazului în care în joc este chiar salvarea patriei. În aceste împrejurări rare, dar vădite, siguranța publică este garantată printr-un act special, a cărui îndeplinire cade în sarcina celui mai vrednic”⁸³.

⁸¹ Decizia nr. 457 din 25 iunie 2020 a Curții Constituționale Române; CDL-AD(2011)049, Aviz cu privire la proiectul de lege asupra regimului stării de urgență din Armenia, § 44, citat în recentul studiu *Respect for democracy, human rights and the rule of law during states of emergency – reflections*, CDL-PI(2020)005rev, 26 mai 2020.

⁸² Montesquieu, *De l'esprit des lois*, Genève, 1748.

⁸³ Jean-Jacques Rousseau, *Despre contractul social sau principiile dreptului politic*, Ed. Cartex, București, 2017, pag. 144.